

JOHN PIATROUSKI

ЯН ПЯТРОУСКИ

GREEK ANCIENT CLASSICS

In Byelorussian

СТАРАЖЫТНАЯ ГРЭЦКАЯ КЛЯСЫКА

(у межах нашае супольнасці)

Published by Byelorussian Charitable Educational Fund, Inc.
Gainesville, Florida, USA.
All Rights Reserved

Гэйнсвільл, Флорыда, ЗША.
1979

СТАРАЖЫТНАЯ ГРЭЦКАЯ КЛЯСЫКА

(у межах нашае супольнасці) *)

Дасьледчы розум заўсёды будзе зьявляцца да клясыкаў, і ўсё роўна на якой мове яны былі-б напісаны і як шмат старажытнымі яны маглі-б быць. Бо, у грунце рэчы, што гэта такое клясыкі, як не запісы найболей шляхэтных чалавечых думак? Гэта адзіныя аракулы, якія захаваліся да нашых дзён, і ў іх знаходзяцца адказы на найболей сучасныя пытаньні. Адмаўляцца ад іх — гэта тое самае, што адмаўляцца ад пазнаньня натуры з тае прычыны, што яна старажытная.

Паводля Тора

На ўступе хацеў-бы я адзначыць, што закрананьне сягонья ў межах нашае супольнасці тэмы адносна грэцкае старажытнае клясыкі з прычыны яе важнасці і аграмаднасці, гэтак у сваім зьмесьце, як і з пункту гледжанья гістарычнага прамежжа, ёсьць справаю асаблівых труднасьцяў, якія выплываюць зь рэзультату нашае скамплікаванае мінуўшчыны.

Слова “клясычны” і паходныя адсюль — “клясыка”, “клясыцызм”, выводзяцца з лацінскага тэрміну — *classicus*, што, у перакладзе на беларускую мову, магло-б гучэць, як наўзорны, прыкладны.

Калі мы гаворым пра клясыку, мы гаворым пра творы літаратуры і мастацтва, якія цешацца ў сьвеце агульным узаньнем, і на працягу стагодзьдзяў і тысячагодзьдзяў перахоўваюць значэньне нормы і ўзору; а ў гісторыі мастацтва — эпоха найвышэйшага разьвіцьця антычнага мастацтва, зьвязаная з разьвіцьцём культуры старажытных грэцкіх полісаў або мэтаў-дзяржаваў, і ў вапрычынасьці — Атэнаў.¹⁾

Кажны раз, калі мы будзем гаварыць пра клясыку, мы будзем мець на ўвазе антычную грэцкую культурную спадчыну.

Можна гэта зьлюстраваць наступна: Уявем сабе, што перад намі сядзіць сто чалавек. Кажны з гэтых сотні атрымаў чысты і бязь ніякіх лінейкаў аркуш паперы з заданьнем: напісаць пяром пад дыктандо вось гэтых самае, пра што мы цяперака разважаем, але гэтак акуратна і гэтак прыгожа, як толькі гэта ёсьць магчымым для чалавека. Пасьля заканчэньня пісанья і абазначэньня аркуша сваім прозьвішчам, усё будзе сабрана ў адну цэласць. Цяперака, прыем, што мы тут сабраныя, тво-

*) Рэфэрат, прачытаны аўтарам у нядзелю, дня 19 жніўня 1979 году ў Грамадзкім Цэнтры Полацку (ЗША) перад адумымна запрашанаю аўдыторыяю.

1) Беларуская Сав. Энцыклапедыя, т. 6.

рым сабою свайго роду камісюю, якая займаецца справаю пашырэння сярод нас прыгожага пісанья. Нашым абавязкам ёсць перагледзець напісаныя аркушы і знайсці, каторы зь іх напісаны найпрыгажэй. І тое пісаньне, якое мы, як камісія, знойдзем, як найпрыгажэйшае, назавем клясычным, наўзорным. Практычна гэта значыць, што з гэтае пары мы будзем старацца гэтак прыгожа пісаць, як бачым мы гэта на аркушы, які толькі што ўзналі мы, як клясычны, наўзорны.

Сусветная гісторыя культуры — гэта сотні і тысячы напісаных “аркушоў” многімі народамі, пачынаючы ад няпамятных дзён, аж да нашае пары. І з усіх твораў гістарычнага літаратурнага мастацтва “камісія”, якая складаецца з прадстаўнікоў усіх нацыянальнасцяў і ўсіх пакаленняў прызнала, што найболей прыгожа, найболей мэтанакіраванаю, наўзорнаю і найболей ідэальнаю ў галіне навукі зьяўляецца старажытная клясычная грэцкая літаратура, і ў вапрычонасці тая, аўтарам якое ёсць Плятон, сын Арыстона.

Справа ў гэтым напрамку гэтак далёка зайшла, што прафэсар грэцкае клясыкі на Оксфордскім універсітэце, Др Гільбэрт Муррэй, прэзентуючы нам свой пагляд на старажытна-грэцкую спадчыну, інакш не выражаецца, як толькі “**Вартасць Грэцыі для Будучыні Сьвету**”. Сказ пабудаваны гэтак ясна, што не вымагае ніякіх каментароў.

Згэтуль, паняцце клясыкі будзе вьзаяца з выражэньнем нечага найлпшага ў літаратуры, у мастацтве, пошукаў ідэяў, ідэалаў для чалавека, вартасцяў духоўных і нязьменных сьвятасцяў для людзкога роду, бо, выражаючыся коратка:

У грэцкай клясыцы знаходзім значэньне і вартасць, як грэкі казалі, элістэмолегіі або навукі — сьстэмы ведаў пра натуру, пра грамадзкую супольнасьць і працэсы думаньня, якія ўзьнікаюць, спраўджаюцца, стала паддаюцца ўдакладненьню, клясыфікуюцца і сьстэматызуюцца на аснове практыкі і выкарыстоўваюцца ў творчым працэсе людзкае супольнасьці — дзе родзіцца паняцце клясыцызму.²⁾

У грэцкай клясыцы спатыкаем дыялёг на тэму зольнасьці найлепшага тасаванья ведаў з мэтай агарненьня

²⁾ Там-жа.

і выкарыстанья іх у справах найвышэйшага парадку; тут спатыкаем гутарку пра разумнае, і з падобнымі мэтамі, выкарыстаньне нашае праніклівасьці, суду нашага розуму, кемнасьці і іншых падобных сілаў, што ўсё разам грэкі называлі разуменьнем, мудрасьцю.

Клясыка — гэта арэтэ, гэта ўнутраная дабрыня чалавека, якая выток свой бярэ з шляхэтнасьці ягонае душы, гэта вялікадушша; гэта мужнасьць, зьвязаная са спатканьнем вялікіх і меншых штодзенных абавязкаў; арэтэ — гэта маральная прыгожасьць, гэта годнасьць чалавека, гэта ягонае духовае ўзвышша, коратка — гэта прыныцп духоўны, які чыніць чалавека Чалавекам.

Арэтэ — гэта наважанасьць і стойкасьць у прыныцповых справах жыцця, часамі падпрынятая пастанова спаткаць найвышэйшую адказнасьць.

Грэцкая клясыка, як нішто іншае, дае нам наўзор паняцця свабоды; тае самае свабоды, якая стварае стан волны ад якое-небудзь кантролі з боку іншых чыньнікаў, якая зьяўляецца найкаштаўнейшаю рэчю для кажнага жывога існаваньня на гэтым сьвеце. Свабода зьяўляецца асноваю для кажнага прагрэсу дабра. Там, дзе нямашака свабоды, няма неабходнае атмасфэры для навуковае творчасці, бо свабода і навукка — гэта непадзельная цэласць. Гэта вельмі характэрным стаецца для старажытных грэкаў, што ўжо ў тыя сьвіы часы, яны ведалі “нашае” выражэньне — “свабода слова”. Яны гэтаксама ведалі палітычную свабоду, якую практыкавалі драгоаю савабоднага галасаванья, таго самага галасаванья, якое, пад уплывам грэцкае клясыкі, практыкуе сьгонья адроджаны сьвет.

Калі мы ўжо гаворым пра навукку і арэтэ, тады трэба прыгледзецца, у якім яны знаходзяцца ўзаемадчыненні. Перад усім, навукка чалавека і ягоная маральнасьць маюць, паводля Плятона, ісьці паралельна, калі гаспадарства мае астацца ў сваіх асновах. Увем сабе здольнага інжынера. Ён нагэтулькі кемны ў сваім мастацтве, што, седзячы ў сваім выгадным кабінэце і, карыстаючыся вядомымі яму інструмэнтамі, ён на адлегласьці можа выпісаць сабе чэк на суму, скажам, пяці мільёнаў грошай, якія зусім не зьяўляюцца ягоною ўласнасьцю і зрэалізаваць чэк у любым банку. Выпадкі, у якіх “вучоны” чалавек можа выкарыстаць свае веды на шкоду іншаму

чалавеку або супольнасці, можна прыводзіць дзесяткамі і дзесяткамі.

Вазьмем іншы выпадак. Чалавек ловіць на возеры рыбу. Закінуў з лодкі вудачку і, узіраючыся на папльвок, чакае калі рыба будзе кляваць. У Флярыдзе, для прыкладу, пагода стаіць сонечная і цёплая; рыбак мае з сабою халоднае пітво. Добра было-б пацягнуць. І ён п'е. Выпіўшы да каплі, ён азіраецца; навакол, як вокам кінуць, нікога ня відаць. Ён можа парожную мэталевую пушку апусціць на дно возера. Але ягонае сумленне асьвечанага чалавека прыводзіць яму на ўспамін усе просьбы, якія ён чуў праз радыё і бачыў на тэлевізыйным экране ці чытаў у агалашаньнях, якія просяць яго нічога ня кідаць у ваду, што не належыць да вады. Тут веда чалавека спатыкаецца з ягонаю арэга, або мужнасцю. Падобна справы маюцца з усімі тымі, каторыя працуюць грамадзка, і магчыма, перад усімі!

Грэкі старажытныя ня былі першымі, якія вынайшлі канцэпт справядлівасці. Але яны былі першымі, каторыя ўнялі яго ў межы разумнага тасавання ў жыцці на шляху дыялёгу, уздымаючы справядлівасць да ролі князя ў гаспадарсцтве. Дікэ або справядлівасць, у грэцкім уняцці — гэта мужнасць, якая мае на ўвазе даць кожнаму чалавеку і кожнаму народу тое, што яму належыцца; — гэта практычнае надпарадкаванне прынцыпам чэснасці і справядлівасці ў узаемадачыненнях з людзьмі. Плятон, для прыкладу, у сваіх дыялёгах яшчэ і яшчэ раз гаворыць аб шчасці чалавека ў межах справядлівасці. — Гаворачы пра справядлівасць, мы ня можам абыйсці моўчкі паняцця несправядлівасці. З несправядлівасці выплываюць нездаволенне і непараўменны, пратэсты і бунты. Усе войны і рэвалюцыі, як рэгула, пачатак свой бяруць там, дзе пануе несправядлівасць. Беларускі народ, як, магчыма, ніякі іншы, павінен асабліваю ўвагу звярнуць на паняцці справядлівасці, як і несправядлівасці, разумеючы, што тут ляжыць выходны пункт нашых свабодаў.

Даследчыкі грэцкае клясыкі агорнуты здзіўленнем, як, адносна малы народ, упаў на думку выкрыцця, ацэны і важнасці практычнага затасавання розуму. З гэта пары розум узняты на належны яму пэдастал.

Клясыка — гэта з новым у нас выражэннем слова

“філязофія” — зьявішча, якое адных уводзіць у захопленне, у іншых выклікае грымасу на твары. Філязофія дэфінюецца, як навука ўніверсальная, якая кіруецца да мэты высьвечыння ўсіх фэнаменальных зьявішчаў у сьвее і ўльтыматывных прычынаў; яна можа быць уважанаю за навуку зьявішчаў у натуры, якія паясьняе і вырашае з распадзелам на прычыны і матывы, сілы і правы.³⁾ Яна займаецца зь ня меншым зацікаўленьнем адным з найбольшых, і бадай-што найважнейшым фактарам, і вельмі капрысным у сваей натуры гэтаксама, як і вельмі важным для нашага жыцця — самым чалавекам.⁴⁾

Філязафічныя творы старажытных грэкаў — гэта нешта такое, што перакладаецца на ўсе культурныя мовы сьвету, а мо', барджэйф, з прычыны гэтага, яны стаюцца болей культурнымі. Пераклады, для прыкладу, дыялёгаў Плятона, нясуць з сабою слоўнік новых філязафічных тэрмінаў, выражэньняў, стылю і канцэпцый дагэтуль нячуваных у нас, новыя дэфініцыі. Бо, і ў грунце рэчы, бяз гэтых канцэпцый, бяз гэтых паняццяў і дэфініцыяў, без разумных нормаў і прынцыпаў, гэтак старажытны сьвет, як і сучасны, ня моцць абыйсціся на шляху людзкасці да новых гарызонтаў. Нездарма, у сваей сьведамасці, грэцкі навуковец, стратэг, дзяржаўны муж, як і філэзаф — Пэрыклес, у сваей правое, прысьвечанай сваім атэнскім суродзічам, паўшым на полі хвалы ў першым годзе Пелёпённэскае вайны, сярод іншага, казаў: “З усіх ведамых нам местаў, толькі Атэны прыходзяць да часу сваіх выпрабаваньняў у велічы, якая перавышае ўсё, што было ведамым пра гэтае места. Прышлыя вякі будуць захоплівацца намі, гэтак, як сучаснае стагодзьдзе ня можа дастаткова надзівіцца”.

Клясыка — гэта палітычная філязофія, якая мае на ўвазе шчасце чалавека ў межах свае ўласнае народнае апычонасці. Народ, гаспадарства, нацыя — гэта перад усім чалавек. Якасьць гэтага чалавека становіць вартасьць гаспадарства. Але, каб гаспадарства было разумным і шчасьлівым для сваіх грамадзян, паводля Плятона, сам грамадзянін павінен быць на адпаведным культурным

³⁾ Вэбстэр.

⁴⁾ Паводля Вэбстара.

узоўні, і перакананым адносна магчымасцяў гэтакага гаспадарства. Аб гэтым найбольш адважна і зь вялікаю сілаю перакананьня Плятон у пятай кнізе свайго монументальнага твору п. т. “Політэя”, сярод іншых рэчаў, што адносяцца да належна ўладжанага гаспадарства і ў ім шчаслівага жыцця грамадзян, кажа:

“Пакуль філэзафы ня стануцца каралямі, або каралі і князі на гэтым сьвеще не займеюць духа і моцы філязофіі, і пакуль палітычная велічасьць і інтэлектуальная мудрасць ня злучацца ў вадно, і пакуль людзі паспалітыя, якія цяперака імкнуцца да аднаго ці другога пасабоку, ня будуць змушанымі адыйсьці набок, — да гэтае пары гаспадарствы ніколі ня выратуюцца ад сваіх злыбдаў — ані, як я думаю, людзкі род...”⁵⁾

Кл. сына прыносіць нам ідэю ўнівэрсалізму — усеагульнасьці, канцэпцыю роду людзкага, як аднае сям’і. Вэрнэр Ёгэр проста падае да ведама: “У Заходнім сьвеще ўнвэр:алзм не пачынаецца хрысьціянамі ані ізраэльскімі прарокамі, ён пачынаецца грэцкімі філэзафамі”.⁶⁾

Аднойчы запытаны, Сакратас, адказаў, што ён зьяўляецца атэнцам і грамадзянінам усяго сьвету. У ягоным адказе крыецца зьмест, які выперадзіў людзкасць што найменей на дзье з паловаю тысячы гадоў.

У беларускай супольнасьці, што знаходзіцца дома, як і па-за домам, назіраем вострую тэндэнцыю ў напрамку апрычонае целасьці. Тэндэнцыя гэтая, між іншым, сталася прычынаю хвармацьці беларускае эміграцыі, расьцярушанае па сьвеще, як свайго роду чыныіка, што падкрэсьлівае апрычонасьць беларускае дзяржаўнасьці і яе свабоду.

З гэтае прычыны, як гутаркі выяўляюць, выказваньні пра ўнівэрсалізм, не зьяўляюцца папулярнымі сярод некаторых з нас. Непапулярнасьць гэтая ўздымаецца ня гэтуплькі з прычыны нашае любові да свае бацькаўшчыны, як барджэй, з прычыны нясьведамасьці што да характару і мэтаў гэтае ідэі, як і неспасьцярожнасьці наяўнасьці эвалюцыі сярод народаў у гэтым кірунку.

Зьдзіўляючым ёсьць сярод грэцкіх думаньнікаў тое, што іхны пагляд адносна ўнівэрсалізму ніколі ня згубіў

са свае важнасьці. Пацьвярджае гэта сягонья перажываны намі час. Панэўрапэізм, як кліч, кінуты некаторымі асьвечанымі людзьмі адносна нядаўна, (для прыкладу, Віктар Гюго), сягонья стаецца што-раз большаю рэчаіснасьцю. Як ведама, у першай палове чыравна 1979 году, грамадзяне Эўропы выказалі сваю волю па-кліканьня да жыцця панэўрапэйскага парлямэнту, як далейшы этап, пасья стварэньня Агульнага Эўрапэйскага Рынку, прачышчаючы гэтым шлях да канцэпцыі Злучаных Штатаў Эўропы.

З прычыны далейшага прагрэсу свае духовае сьпеласьці ў дзялянцы культурнай, рэлігійнай, палітычна-аканамічнай, як і перад усім — тэхналягічнай, сьвет наш фізычна пачынае курчыцца. Геаграфічная адлегласьць, на пакрыцьцё якое калісьці патрэбнымі былі месяцы часу, сягонья, дзкуючы прагрэсу ў авіяцыі, адбываецца, даслоўна, на працягу ня поўных трох-чатырох гадынаў. Сродкі камунікацыі і зноснаў, дзкуючы адпаведна, дзеля гэтых мэтаў, пабудаваным саталітам, умяцоўленым далёка ў прасторы “над” зямлёю, стаюцца проста казачнымі. У галіне мовазнаўства людзі гэтак далёка пайшлі, што скамуніканьне між імі не прадстаўляе сягонья большых труднасьцяў. Тут ляжаць прычыны (хоць і ня ўсе вылічаныя намі) узьніканьня аграмадных палітычна-эканамічных камплексаў, як Злучаных Штаты Амэрыкі, Савецкі Саюз, Злучаных Штаты Эўропы, каб ня вылічваць усіх іх. Але гэты прагрэс у кірунку збліжэньня між народамі не зьяўляецца апошнім. Апошняю мэтаю, любім мы гэта ці не, зьяўляецца ўнівэрсалізм.

Унівэрсальная Дэкларацыя Правоў Чалавека напісана ў духу ўнівэрсалізму. Шлях да супольнага жыцця людзей пад найвышэйшым кіраўніцтвам Правоў да іхнага шчасья яшчэ далёкі. І, калі ён калі-небудзь і ўрэчаісьніцца, урэчаісьніцца толькі шляхам эвалюцыі праз праўдзівую адукацыю, пра якую гэтак часта гаворыць Сакратас з Плятонам.

У аспэктце вышэйсказанага, выступае вельмі характэрнае зьявішча, на якое зацікаўленыя народы павінны зьявнуць асаблівую ўвагу. Я не памятаю, ці даводзілася мне калі-небудзь сустрэць у амэрыканскай прэсе, але з тэлабачаньня я чуў гэтае пытаньне. Пытаньне выток свой брала з факту, што ў Агульным Зграмаджэньні Аргані-

⁵⁾ Політэя, V, 473d.

⁶⁾ Пармэнідэс, б. 17; (бэл. пераклад).

зацы Аб'яднаных Нацыяў, кажная нацыя ў васобе свайго прадстаўніка мае адзін праўны голас. Большасцю гэтакіх галасоў вырашаюцца амаль усе справы, якія падпадаюць пад кампэтэнцыю названае інстытуцыі. Само пытаньне ў тэлевізыйнай аўдыцыі гучэла: Ці адзін голас Злучаных Штатаў Амэрыкі і, скажам, адзін голас сувэрэннае дзяржавы Малавіі, што знаходзіцца на паўднённым усходзе Афрыкі, — гэта два роўныя галасы? Праўда, і гэта характэрна, адказ на пастаўленае пытаньне ня быў у тэлевізыйнай выразна пададзены. Але само пытаньне было пастаўлена пад развагу думачым людзям. Фармальна — гэта два роўныя галасы, а фактычна..? Да пытаньня роўнасьці галасоў, у дадзеным выпадку, існуюць два розныя падыходы: Іншы падыход можа быць грамадзян ЗША, і іншы — грамадзян Малавіі.

З гэтага вынікае, што, каб адказаць на падобнага роду пытаньне, трэба знайсці нейкі супольны назоўнік для ўсіх роўнапраўных сяброў ААН. І мне здаецца, што гэтакі назоўнік ляжыць на плошчы культурнай, цывілізацыйнай. Добраю ілюстрацыяю для нашага пытаньня можа быць, калі я толькі сягоння добра памятаю, адно з кароткіх апавяданьняў Льва Талстога. У апавяданьні гаворыцца, што людзі жывуць супольным жыцьцём: супольна працуюць і супольна спажываюць ежу. Пры ўваходзе ў сталюку, кажны сябра супольнасьці паддаецца скрынінгу. Сам скрынінг вельмі просты: уваходзячы ў сталюку мусяць паказаць свае рукі. Калі на далоні відны мазалі, таго пушчаюць за супольны стол, а таго, хто ня можа выказацца мазалямі, ня ўпушчаюць. Выходзіць гэтак, як калісьці ап. Паўла казаў: “Калі хто ня хоча працаваць, той няхай і ня есьць”.⁷⁾

Што я хачу гэтым сказаць? Я хачу сказаць, што роўнасьць сябры ў сям’і мерыцца роўнасьцю сяброўскага ўкладу. Мернікам культуры зьяўляецца заходняя-эўрапейская культура. А гэта, зноў, лягічна вядзе нас да клясыкі, грэцкае клясыкі.

Калі-б дайшло да падобнага аб’яднаньня, — а яно можа здарыцца — тады аб’яднаньне гэткае можа выклікаць спадзеі ў вадных, як і расчараваньні ў іншых. Для адных народаў, болей заавансаваных у навуцы — па-

добнае зьявіцца можа разглядацца, як плюс. Для народаў меней абазнаных з элемантарнымі вымаганьнямі культуры, падобныя тэндэнцыі могуць стацца іхнаю нацыянальнаю сьмерцю. Падобнае зьявіцца літоўскі народ раз ужо перажыў у сваёй гісторыі.

Надзвычай важным і сваеасаблівым праявам, як ілюстрацыя таго, аб чым мы гаворым, можа быць артыкул, зьмешчаны ў “Беларусе” (№ 263, сакавік, 1979) пад тытулам “Аляксандр Баршчэўскі ў Ангельшчыне”.

Загадчык Катэдры беларускае філялёгіі пры Варшаўскім унівэрсытэце, др. Аляксандр Баршчэўскі адвёдаў Англію на пачатку гэтага году. У сувязку з гэтым, госяць беларускі з Польшчы меў нагоду спаткацца зь беларусамі Лёндану і ваколіцаў гэтага места. Паводля выказваньняў П. Н., аўтара артыкулу, усе удзельнікі сустрэчы “былі здаволеныя”.

Я здагадваюся, што прычына здаволеньня ангельскіх беларусаў знаходзіцца ў факце, што першы раз у гісторыі беларускага нацыянальнага руху нашага стагодзьдзя яны мелі нагоду пачуць праўду, якое яны ніколі ня чулі перад гэтым. Перш, яны даведаліся, што на працягу 12 гадоў (1944?-56) у межах сучаснае дэмакратычнае Польшчы беларусы ня мелі ніякага арганізаванага свайго нацыянальнага жыцьця. Была гэта, праўдападобна, пара ашаламленьня і тэrorу, дазнанага з прычыны г. зв. Другое сусьветнае вайны, вайны без прычэду ў гісторыі чалавека на Зямлі.

І толькі, паводля артыкулу, з 1956 году, у Польшчы, у якой “цяпер існуе поўная свабода”, пачынае дзейнічаць Беларускае Культурна-Асьветнае Таварыства; пачынае выходзіць тыднёвая беларуская газета “Ніва”; наладжваюцца і вядуцца штодзённыя 15-ціхвілінныя (сік!) радыёвыя перадачы ў беларускай мове; паўстае і “беларускае школьніцтва, каля 200 пачатковых школаў”. Аднак ад гэтага часу, г. зн. у межах 23 гадоў, лік школаў, чытаем у артыкуле, “зьменшыўся да 100, і то яны перайшлі на польскую мову, захоўваючы беларускую мову толькі як прадмет. Пры гэтым, даведваемся з артыкулу, уся гэтая беларуская дзейнасьць пакрываецца ці аплочваецца дзяржаваю.

Тут выразна выступае на першае месца прыныц, які назіраем усюды (з малымі выняткамі), дзе жывуць бе-

⁷⁾ П Фэс., 3:10.

ларусы. Прынцып гэты абмеркаваны “навукоўцамі”, выпрабаваны на практыцы, прадуманы і прастудыяваны платнымі психалёгамі. Ён дыямэтральна зыначвае ад даўна прынятыя ў свеце этыкі дэфініцыі, паводля амаральнага шаблоў: чорнае мае азначаць, або быць разуметым, - як белое ў сваёй сутнасці. Панявольеныя цяперака будзе называцца свабодна, сум душы мае быць адлюстроўваны ўсьмехам на твары; голад павінен называцца заможнасцю. Страшны ён, і цяперака мае заступіць у палітыцы калісьці сьвяты прынцып — несупраціўленне злomu. З гэтага выльвае, што “злomu” трэба даць поўную свабоду, так, каб яно ня мела нагоды ламацца ў дзьверы, бо дзьверы расчыненыя. Трэба маліцца да Гісторыі-бога, каб паўміралі ўсе тыя, што памятаюць дні нашага маральна-псыхалёгічнага заняпаду.

Кажная акцыя праследу ў перадавае Польшчы выклікала рэакцыю беларускага актыву і беларускага насельніцтва. Сягонья гэтакае акцыі няма — затым, няма і рэакцыі. Калісьці можна было быць аканамічна незалежным. Сягонья гэтакае незалежнасці няма, а калі дзе яшчэ і існуе, дык заўтра яе, праўдападобна, ня будзе. Згэтуль ня трудна вылічыць, на чым баку час. Калісьці можна было знайсці адносна добрага ці дрэннага працадаўцу ў тым або іншым месцы. Сягонья працадаўца толькі адзін. Ягонае імя — дзяржава. Дзяржава ведае адну сваю дзяржаўную мову, і ўжывае яе ўсюды там, дзе людзі працуюць і зарабляюць на хлеб для сябе і сваіх сем’яў. Усякая іншая мова, паводля апініі працадаўцы, уключна і беларуская, з малымі выняткамі, ня мае ніякага практычнага затасаваньня.

Дзяржава за ўсё плаціць. І ўсе працуючыя ад дзяржавы атрымліваюць грошы. Кажны, хто атрымлівае ад каго-небудзь грошы, зьяўляецца маральна забавязаны перад грошадаўцам. І чым бяднейшае эканамічнае запячча мае чалавек, тым лягчэй дзяржаве зь ім змагацца.

Кульмінацыйным пунктам асьведчаньня Др. Баршчэўскага, паводля артыкулу, зьяўляюцца ягоныя словы, паводля якіх, “найбольшымі ворагамі Беларусаў ёсьць самі Беларусы”. І як ні дзіўным асьведчаньне можа каму-небудзь здавацца, яно мае ў сабе шмат праўды і яшчэ болей адвагі. За тую пахілую лінію заняпаду, хоць-бы нават у межах школьніцтва, адказнымі, паводля П. Н.,

зьяўляюцца беларусы Беласточчыны!

Гэтым узнята перад намі пытаньне, якое даўно ўжо павінна было быць пададзена ўвазе беларускае грамадскасці.

Адно з галоўных пытаньняў, якое абмінае беларуская гісторыяграфія, гэта аснаўное пытаньне прычынаў упадку Вялікага Княства Літоўскага. Праўдзівы ягоны адказ можа знайсці сваё месца выключна ў межах этыкі гісторыяграфіі. Усякі іншы будзе толькі звіннаю медзядзю з сымптомамі, як практыка паказвае, шкоды для беларускае справы.

У павязаньні з нашаю тэмаю, у беластоцкай “Ніве” (№ 24-1216) знаходзім артыкул п. т. “Чаму моладзь уцякае зь вёскі?” Артыкул гэты проты і ясны, затым і зразумелы, які зьяўляецца вартым, каб узяць яго пад мікраскоп і добра паўзірацца на тую культурную матывацыю, якую наагул чалавек кіруецца, хай сабе жыве ён у вёсцы ці ў месцы.

Закранутая тэма вечная. Ужо ў старажытных часох тэму гэтую парушалі, паказваючы на тое, што места, як гэткае, заўсёды было аб’ектам прыцяжэньня для тых, што жылі на вёсках. Бо места зьяўляецца цэнтрам культуры, навукі і аглады чалавека, затым яно стаецца магнітам прыцяжэньня ня гэтулькі для вясковага чалавека, колькі для думачагага вясковага чалавека. Калі нашае разважаньне выцякае з прычынаў частае нацыянальных патрэбаў, тады павінна быць зьвернута ўвага на факт, што і ў месцы, калі людзі з культурнымі амбіцыямі не знаходзяць належнага задавальненьня сваіх асьветніцкіх патрэбаў, яны ўцякаюць у тыя культурныя асяродзьдзі, якія адказваюць іхным заікаўленьням. Працэс гэты ня толькі наяўным ёсьць у Польшчы, назіраем яго бадай-што ўва ўсіх беларускіх скупішчах на сьвеце. Частая адсутнасць зразуменьня гэтых патрэбаў сярод нашага кіраўніцтва, бяз лініі разьмежаваньня паміж прыватным і грамадзкім, у шатлікіх выпадках асьляпленыя эгаізмам, зайздасцю і грашым, вядзе да формулы, што “найбольшымі ворагамі беларусаў зьяўляюцца самія беларусы”. Можна гэта гучэць парадаксальна, але тым ня меней ёсьць нейкая доля праўды ў гэтым.

*

У павязанні з нашаю тэмаю немагчыма абмінуць гістарычна-культурнага зьявішча ў Заходняй Эўропе, ведамага пад імем Рэнэсансу.

Рэнэсанс, як культурнае зьявішча на Заходзе, можа быць з добрым паводжаньнем прадстаўлена беларуска-му слухачу гэтак ведамаю нам алегорыяю:

Ад веку мы спалі і нас разбудзілі,
Мы знаем, што трэба рабіць,
Што трэба свабоды, зямлі чалавеку,
Што трэба навуку здабыць.

Тут ляжыць тая самая ідэя, з тою розьніцаю, што ў нас імкненьне “рэнэсансу” на пачатку нашага стагодзьдзя, распасціралася на адносна малы край паняволенга народу, тады, як Заходні сьвет, гэтаксама змучаны тухлаю атмасфэраю сярэднявечча, на большую скалю шукаў выхаду на “вольны свой прастор”.

На паняцьце рэнэсансу складаецца шмат дэфініцыяў і каментарэў, якія варта прыпомніць у скароце.

Слова Рэнэсанс выводзіцца з пазьнейшага пэрыяду лацінскае мовы ад тэрміну *renascentia* — што значыць даслоўна — нованараджэньне, ажыўленьне якое-небудзь рэчы, якая даўжэйшы час прабывала ў раскладзе або ў патушаным стане, — выражэньне якім абазначаецца прамежны рух у Эўропе з сярэднявечча да мадэрнага культурнага сьвету, і асабліва тарнуецца да часу адраджэньня навукі і мастацтва, пачынаючы з чатырнаццатага стагодзьдзя і зваротам да кіяскай старажытнае Грэцыі.

Коротка, рэнэсанс — гэта адраджэньне, духова-культурнае адраджэньне, якое знаходзіць сваё месца ў розных краінах і ў розным часе.

Агульна бяручы, рэнэсанс на Захадзе займае пэрыяд часу ад 1300 году да 1600. Сярод дасьледчыкаў гэтага зьявішча, як будзем бачыць, узніклае розьніца паглядаў, што да часу і месца пачатку рэнэсансу. Розьніца гэтая выяўляецца, дзякуючы розьніцы ў паглядах тых, што пытаньнем рэнэсансу займаюцца. Тэндэнцыі, сьветапагляды, амбіцыі людзей і нацыянальная гордасьць з прээнсыямі самавышэньня над іншымі народамі, нават у нашых яшчэ часах ствараюць разыходжаньні ў паглядах. Аднак, па-за справаю “калі” і “дзе”, рэнэсанс сымбалізуе адраджэньне і зварот тварам да антыч-

нае грэцкае культуры, як і да рымскае культуры, паколькі апошняя займела сабе значную частку з духовае спадчыны вялікіх грэкаў.

Да рэнэсансу ня прыйшло адразу. Спатрэбіліся на гэта доўгія стагодзьдзі.

Як ведама, наш духовы сьвет, культурны і палітычны не зьяўляецца фактарам пэрманэнтным. Усё падаецца праву зьменнасьці.

Грэцкая спадчына, якая налічвае каля 30.000 імёнаў, што вяжуцца з грэцкімі асягненьнямі ўва ўсіх дзялянках культурнае творчасці, якая расцьвіла ў пышную кветку для ўсіх народаў, дзякуючы розным гістарычным прычынам, сталася з часам занядбанаю, а сама Гэляляда згубіла сваю палітычную незалежнасьць.

Паводля сьвога пераказу, — памінаючы наступствы Пэлёпонэскае вайны, — ужо ў чацьвертым стагодзьдзі п. н. э., гісторыя нясе з сабою першыя сымптомы пагрозы для грэцкага сьвету. Прыблізна ў гэтым часе рымскія легіёны першы раз напатыкаюцца на нейкую вёску, жыхары якое гаварылі на незразумелай для іх мове. Вёска з грэцкага называлася Грайой. Ад назову гэтае вёскі, з часам, узнікла слова, для прыкладу, у беларускай мове, грэкі. Пазьней назоў гэты, **за межамі самое Грэцыі**, пашырыўся на ўсіх людзей грэцкае нацыянальнасьці. Паўстае пытаньне, як-жаж самыя грэкі называлі самых сябе? Грэкі сябе называлі і сягоньня называюць гэляленамі, прыметнік згэтуль — гэляленістычны, а краіну сваю называлі і называюць Гэляляда.

Пачынаючы з гэтага стагодзьдзя і па-раз наступнае трэйцяе стагодзьдзе п. н. э., рымляне прыйшлі ў поўны кантакт з грэцкаю культураю, якая ў ваграмаднай меры на лепшае зьзначыла рымскае жыцьцё. Быў гэта час Рымскае Рэспублікі. Да свайго залатога веку, дзякуючы ўплывам гэляленістычнае культуры, Рым даходзіць у часох Рымскае Імпэрыі ў пэрыядзе панаваньня імператараў — Гадрыяна, Антоніуса Піюса і Марка Аўрэліюса.

У міжчасе на гістарычным гарызонце зьявілася адужанае хрысьціянства.

Флявіюс Валерыюс Аўрэліюс Констанцінус (285?-337), сын Констанціюса І-шага і сьвятой Гэлены, стаўся першым хрысьціянскім імператарам, ведамым у гісторыі,

як Канстанцін I-шы або Канстанцін Вялікі (307-337). Свае асягненні Канстанцін Вялікі заўдзячвае сваёй адважнай новай палітыцы адносна хрысціян. На дарозе трох эдыктаў, ім выданых, хрысціяне адносна ў хуткім часе прайшлі тры фазы свайго статусу. Перш, яны былі праўна ўзнаныя і талераваныя; пазней — роўнаўпраўненыя і, нарэшце, як рэлігія пануючая ў Імпэрыі.

Калі ідзе гутарка пра грэцкую клясыку, ня можна абмінуць аднаго новага і важнага гістарычнага мамэнту, які цесна вяжацца з адраджэньнем на Захадзе.

У тым часе, калі палітычна-хрысціянскі сьвет цешыўся з прычыны заслужаных свабодаў, уваходзіў у сілу, тварыў на вечныя часы свае часамі дзіўныя пастановы і распачынаў бясконцыя дыспуты ў справах свае веры, — на гістарычным гарызонце нашае культуры выступае новы фактар.

Гэтым новым фактарам, як будзем бачыць далей, зьяўляецца ісьлям, або магамэтанізм.

“Калі вы гаворыце пра ісьлям, вы гаворыце пра нешта, што цесна вяжацца з культураю”, сказаў нядаўна мэр места Рыму ў сувязі з атрыманьнем дазволу на выбудаваньне ў гэтым месцы першага мэчэту, вышыняю ў 125 футаў.

Места называлася Мэкка. Улетку 622 году купец Магамэт, народжаны ў гэтым месцы, расказаў сваім хатнім, што ён меў відзежу Архангела Гаўрыіла і займеў унутранае пакліканьне быць пракокам для свайго арабскага народу і апавяшчальнікам новае і праўдзівае веры ў адзінага Бога Алаха. Хатнія слухаючы пераняліся чутым і апавясьціліся, як ягоныя аднадумцы. У сувязі з гэтым, зараз-жа ў месцы паўстала сільная апавяшчальная супраць Магамэта з пагрозай для ягонага жыцьця. Дачуўшыся пра гэта, Магамэт уначы ўцякае ў невялікае, недалёка паложанае ад Мэккі места, Ятрыб, якое хутка пасьяя гэтага будзе называцца Мэдынаю. У Мэдыне Магамэт здабывае новых для сябе прыхільнікаў лікам каля 40-ка чалавек. З гэтае пары сярод арабаў пачынаецца рэлігійны рух нацыянальнага характару з новым часалічэньнем. Бедныя бэдуіны, узгадованыя сярод скаціны на няпрыхільнай пяшчанай зямлі, рушылі з пустыні на падбой сьвету, нясучы з сабою запраўдную веру ў адзінага Бога і ягонага прарока Магамэта.

18

Усюды, куды яны прыходзілі, людзей пераконвалі пераважна словам і мячом, хоць гэтае апошняе Каран забараняе. Напатканыя людзі ня ведалі сваіх прапаведнікаў, гэтак, як і апошнія ня ведалі спатканых.

Др. Піліп Гіцьці, прафэсар сьміцкае літаратуры на Прынстонскім унівэрсытэце, у сваёй выдатнай аднатомнай працы п. т. “Гісторыя арабаў ад найранейшых дзён да нашага часу”, якая дачакалася нядаўна свайго 6-га выданьня, між іншым, кажа:

Дарагаю заваяваньняў Бабілёні зь яе ўрадаўным двух-рэччам, пэрскіх земляў і Эгіпту, арабы здабылі ня толькі аграмадныя геаграфічныя прасторы, але найранейшыя цэнтры цывілізацыі сьвету. Гэткім чынам, сыны пустыні раптам пачуліся спадкаемцамі тых сівых і авяных старажытнасьцю культураў зь іх доўгімі традыцыямі, сьгаючымі гэтак далёка, як да грэчка-рымскае. У мастацтве і архітэктуры, філязофіі і мэдыцыне, у навуцы і літаратуры, у штуцы ўрадаваньня, — першабытныя арабы нічога не маглі даць зь сябе, за тое ўсё з гэтага маглі толькі вучыцца і пазнаваць. І што за ненажэрлівы апэтэйт праявілі яны! Заўсёды з вострым змыслам цікавасьці і з угоенаю магчымасьцю, якая ніколі не праяўлялася перад гэтым. Музульманскія арабы ў супрацы і пры дапамозе імі падпарадкаваных сабе людзей, цяперака пачалі зьбіраць, пераймаць і тварыць сваю інтэлектуальную і эстэтычную вартасьць. У Ктэсіфоне, у Эдэссе, у Нісібісе і Аляксандрыі арабы з падзівам аглядалі тое, што бачылі, а пасьяя пачалі пераймаць — архітэктуру, рамесьніцтва, мастацтва апрацаваньня золата, вытворчасць рознае прадукцыі. І ўва ўсе гэтыя цэнтры антычнае культуры яны ўвайшлі і сталіся пераможнымі. (б. 174). Яны сабою прадстаўляюць нам іншы прыклад, у якім пераможнік стаўся пераможаны тым, каго падпарадкаваў сабе: сілаю культуры пераможанага.

Затым тое, што мы называем “арабскаю цывілізацыяю”, было ані арабскаю ў сваёй арыгінальнасьці і ў фундамэнтальнай структуры, ані ў прынцыповым этнічным аспэктэ. (Там-жа).

Тым ня меней, кажная рэч, перанятая з антычнае культуры, стаецца ўласнасьцю культуры, якую рэпрэзэнтую пераймальнік.

Арабы з пустыні, займаючы тэрыторыі, ня прынеслі

19

з сабою ані традыцыі навукі, ані культурнае спадчыны. У Сырыі, у Эгіпце, у аль-Іраку, у Пэрсыі, яны, як вучні, садзіліся ля ног людзей, якіх яны падпарадкавалі сабе. І яны давалі, што былі добрымі слухачамі і студэнтамі”. (Бач. 240).

Эдвард Гіббон, ангельскі гісторык і філэзаф васемнацатага стагодзьдзя, калісьці, займаючыся арабскім пытаньнем, пісаў:

...я ведаю, што клясыка мае шматлікае навучыць, і я перакананы, што арабы маюць многае пазнаць: паўстрыманую горадасць стылю, грацыёзную прапорцыю ў мастацтве, хвормы спасьцярожнае і інтэлектуальнае прыгожасьці; апраўданае выражэньне характару і пачуцьцёвасьці, рэторыку апавяданьня і аргумэнту, рэгулярную пабудову эпічнае і драматычнае паэзыі. Уплыў праўды і розуму ёсьць меней двузначны ў выражэньні. Філэзафы Атнаў і Рыму цешыліся добраслаўленьнем і баранілі правы грамадзкае і рэлігійнае свабоды. Іхныя творы маральнага і палітычнага характару маглі мала-па-малу разьбіць пути ўсходняга дэспатызму, выклікаць свабодны дух досьледу і талеранцыі, і заахвоціць арабскіх мудрацоў запытаць самых сябе, ці ня ёсьць часамі іхны каліф тыранам, а іхны прарок ашуканцам.⁷²⁾ Інстынкт забабону напалоханы ўжо самымі ўводзінамі нават абстрактных навук, а болей фанатычныя дактары права асуджалі хуткую і шкодную зацікаўленасьць аль Мамуна... І меч сарацэна стаўся меней страшным, калі арабская моладзь з ваенных абозаў паваліла ў унівэрсытэты, калі масы вернікаў адважыліся заняцца чытаньнем і думаньнем.

На працягу трох кварталаў стагодзьдзя, пасья завяршэньня стабілізацыі Багдаду, арабска-чытаючы сьвет пераняў ужо на сваю ўласнасьць найгалаўнейшыя філязафічныя працы Арыстотэlesa, чаловых нэо-платаністых камэнтатараў і большую частку мэдычных працаў Галена. На працягу некалькіх дэкадаў арабскія навукоўцы

⁷²⁾ Спасярод арабскіх філэзафаў, Авэррэс быў абвінавачаны з прычыны пагарды рэлігію жыдоў, хрысьціянаў і магамэтанаў... Кажная з гэтых рэлігіяў згодзіцца, што ў двух выпадках з трох, ягонае грэбаваньне было апраўданым. Edward Gibbon, *The Decline and Fall of The Roman Empire*, ch. 52.

сузграмадзілі матэрыялы, якія грэкі тварылі на працягу стагодзьдзяў. Успрыймаючы галоўны характэрныя рысы... гэльленістычнае культуры... — ісьлям, і ў гэтым няма сумніву, згубіў многа са свайго першабытнага характару, які зьяў удыхам пустыні і насіў знамя арабскага нацыяналізму, але якраз з гэтае прычыны ён заняў важнае месца ў сярэднявечнай культуры, якая злучала паўдзённую Эўропу з Блізкім Усходам. Гэтая культура, і пра гэта трэба памятаць, жывілася, дзякуючы адной адзінай крыніцы, крыніцы, якая выток свой бярэ ў Грэцыі і цяперака вяртаецца ў хворме гэльленізму. Пазьней можна бачыць, як гэтая самая крыніца была накіравана арабамі ў Эўропу наагул, і ў Гішпанію і Сацылію ў вапрычонасьці, дзе яна дапамагла паклікаць да жыцьця рэнэсанс у Эўропе.

У часе далейшага арабскага праніканьня была здабыта інтэлектуальная спадчына Грэцыі: бяз сумніву, найболей каштоўны скарб. У сувязі з гэтым, гэльленізм стаўся пераходным фактарам з усіх уплываў у арабскіх жыцьці. Адэсса — галоўны цэнтр хрысьціянскіх сырыяцаў; Гаран — галоўны асяродак паганскіх сырыяцаў; Антыёхія — адна зь лічных старажытных грэцкіх калёніяў; Аляксандрыя — месца спатканьня заходняе і ўсходняе філязофіяў; і вялікая колькасць манастыроў, у якіх ня толькі царкоўныя, але і навуковыя і філязафічныя праводзілі досьледы, — усё гэта служыла, як цэнтры прамянюючага гэльленістычнага імпульсу. Розныя наезды ў “землі рымлянаў”, пераважна пад правадырствам Гаруна, спрычыніліся да здабыцця, сярод іншых аб’ектаў, грэцкіх манускрыптаў, пераважна ў Аморыюм і ў Анкіры (Анкара, сьцягоньняшыя Ангора ў Турцыі). Каліфу аль-Мамуну, сыну аль-Рашыда, у заслугу кладзецца, што ён расаслаў сваіх прадстаўнікоў гэтак далёка, як у Канстантынопаль да імператара Лявона, які сам быў армянінам, з просьбаю пошукаў грэцкіх пісьменьніцкіх працаў. Гаворыцца, што аль-Мансур на ягоную просьбу атрымаў ад бізантыйскага імператара пэўную колькасць кнігаў, уключаючы з “Элемэнтамі” Эўклідаса. Але арабы ня ведалі грэцкае мовы, затым спачатку былі залежнымі ад перакладаў, выкананых іхнымі падданымі, каторыя ведалі грэцкую і арабскую мовы: паганамі, жыдамі і асабліва нэсторыянскімі хрысьціянамі, з каторых Ян

Залатавусны, перад адыходам са свецкага жыцця ў манастыр, згуляў найболей важную ролю. Гэтыя сырыйскія нэсторыянцы, каторыя перш перакладалі на мову сырыйскую, а тады ўжо з сырыйскае на арабскую, — гэтым сталіся наймацнейшым звеньнем між гальленізмам і ісламам, і ў выніку гэтага сталіся найранейшымі ўсходнімі перакладчыкамі грэцкае культуры на ўвесь сьвет наагул.

Грэцкі ўплыў дайшоў да свайго зэніту ў часоў аль-Мамуна, сёмага каліфа з роду Аббасідаў. Рацыяналістычныя тэндэнцыі гэтага каліфа і ягоны ўдзел у руху, які ўтрымліваў пагляд, што рэлігійныя тэксты павінны згаджацца з судом розуму, прывяло яго да шукання апраўданья для ягонае пазыцыі ў філзафічных працах грэкаў. Некаторыя непацьверджаныя крыніцы пераказваюць нам, што Арыстотэлес зьявіўся яму ў сьне і запэўніў яго, што, фактычна, няма істотнае розніцы паміж розумам і рэлігійным правам. З мэтай апалэгіі свайго пагляда, у 830 годзе арганізуе аль-Мамун ведамы свой ДОМ МУДРАСЬЦІ (Байт аль-Гікма), — камплекс, які складаўся з Бібліятэкі, Акадэміі і памяшчэньня для перакладчыкаў, што ўсё разам, са шматлікіх кутроў гляджання, тварыла сабою важную адукацыйную інстытуцыю ад часу заснаваньня Александрыйскага музэю ў першай палове III ст. п. н. э. Да гэтага часу спарадычныя пераклады працаў былі свабодна выконванымі хрысьціянамі, жыдамі і нядаўнымі канвэртэнтамі ісламу. Пачынаючы ад аль-Мамуна і, працягваючы пад даглядам ягоных беспасярэдніх спадкаемнікаў, перакладніцкая праца цэнтралізавалася галоўна ў Акадэміі. Аббасідская эра перакладаў трывала прыблізна адно стагодзьдзе, пачынаючы з 750 году... У шматлікіх выпадках труднейшых месцаў у арыгінале, пераклад выконваўся слова ў слова, а там, дзе арабскі роўнаважнік ня мог быць знойдзеным або няведаным, грэцкае слова проста перапісвалася літара ў літара.

Гістарычна ведамым астаецца факт, што арабы гэтак далёка былі зацікаўленымі спадчынаю старажытных грэкаў і гэтак глыбака асэнсавалі значэньне грэцкае думкі, што за выкананья для іх пераклады яны плацілі перакладчыкам золатам у памеры вагі самога манускрыпту перакладу.

У галіне астраноміі назіраем падобнае зьявішча.

Капэрнік быў дасканалым прадстаўніком сьлаўнае эпохі Адраджэньня, таго бунту вольнае думкі супроць скасьцяццельнасці і дагматычнае няволі сярэднявечча. Вызвольны гэты рух шырокаю хваляю агарнуў гэтаксама і Польшчу, у якой дзейнічалі ў тым часе мужы гэтакіх памераў, як Рэй, Каханюскі, Фрыч-Маджэўскі, Острарог — сярод іх аднак-жа найбольшы зь вялікіх — Мікалай Капэрнік. Вяртаючыся да клясычных наўзораў, да тых прыгожых здабычаў антычнае думкі, Адраджэньне ўнесла ў іх новага духа, закладваючы гэтым новыя падвалы сучаснае навукі. Капэрнік гэтаксама распачаў ад клясычных наўзораў.⁸⁾

Астраномія тагачасная знаходзілася суцэльна ў антычных паглядах на сьвет, што пачатак свой бралі галоўна з грэцкае думкі, якая дзякуючы арабам, прабілася ў сярэднявечную Эўропу.⁹⁾

Але вярнемся яшчэ раз да рэнэсансу і глянэма, як асягненні арабаў на полі культуры вяжуща з адраджэньнем на Захадзе.

Калі мы гаворым “Сярэднія вякі”, у нашым уяўленьні зараз-жа выступае паняцце панурасыці, заняпаду асьветы, цемры. Згэтуль выплываюць новыя абазначэньні: сярэднявечча, век заняпаду, век цемры.

Сярэднявечча — гэта пэрыяд заходня-эўрапейскае гісторыі, які наступае за клясычнаю антычнасцю і трывае да г. эв. мадэрнага часу. Дакладна абазначыць пачатак і канец сярэдніх вякоў немагчыма, хоць-бы з тае прычыны, што нямашака выразных кантураў, калі пачынаецца адно і калі яно даходзіць да свайго канца, з аднаго боку; з другога — навукоўцы, якія гэтым займаюцца, гэтаксама зьяўляюцца людзьмі, якія маюць свае пагляды, сваю інтэрпрэтацыю і, што найгоршае — свае тэндэнцыі. Аднак, дзеля ясьнейшага зразуменьня пра які час ідзе

⁸⁾ Sesja Kopernikowska Polskiej Akademii Nauk, 15-16. IX, 1953. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1955, str. 13.

⁹⁾ З Прамовы Праф. Яна Дэмбоўскага на адкрыццё Капэрнікаўскае Сэсыі, ладжанае Польскаю Акадэміяю Навукаў ў Варшаве ў дні 15-16 верасня 1953 г. з нагоды першага Нюрнбэрскага выданья працы Капэрніка п. т. *De revolutionibus orbium coelestium*, якая выйшла з пад прэсу ў 1543 г.

⁹⁾ Язэп Віткоўскі, Праф. Пазнанскага Унівэрсытэту, там-жа, б. 41.

гутарка, часта падаецца год 476, як пачатак, і год 1492 — заканчэнне гэтага перыяду. (The Columbia Encyclopedia, 1944, p. 1168). Згэтуль, сярэднявечча трывала, агульна кажучы, адно тысячалецце. Гэта не малы адрэзак часу! Менш-больш на гэтую апошнюю дату прыпадаючы тры характэрныя гістарычныя зьявы: рэнэсанс, рэфармацыя і вынаход друку. Куды і як далёка гэаграфічна распасціраўся ўплыў сярэднявечча? Ён агортваў сабою ўвесь хрысціянскі свет: ад Атлянтычнага акіяну на Захадзе, і да ракі Эўфрату на Усходзе, ад Паўночнага або Балтыцкага мора на поўначы, уключна з абшарамі Вялікага Княства Літоўскага (у залежнасці ад часу і дэфініцыі гістарычнае Літвы), і да паўночных межаў пустыні Сахары на поўдні.

На ўсім гэтым абшары (зь нязначнымі выняткамі) у культурным сьвеце панавала лацінская мова.

Агульна прынята разумець, што ў часе сярэднявечча тры фактары найважнейшых уплываў крыжваліся між сабою: рымскі, хрысціянскі і нямецкі. Рымская культура ў значнай меры ўспрыняла мастацтва, літаратуру, філязофію і навукі грэцкае антычнасці. Са свайго боку, рымляне ўнеслі і развілі сваеасаблівы змысл адміністрацыі і праўнае структуры. Хрысціянская царква ўзбагаціла рымскую цывілізацыю новымі рэлігійнымі і этычнымі канцэпцыямі, даючы людзям новыя маральныя магчымасці. Аднак, у тым самым часе, яна падняла да памераў мужнасці аскетызм і супроцьставілася да ўсяго, што насіла знамя сьвецкасці г. зн. паганскае культуры. Шматлікая клясычная літаратура была забаронена царкваю з прычыны яе сувязі з паганскімі рэлігіямі. Гэтакім чынам царква затармазіла вялікую частку тае клясычнае спадчыны, якою, у іншым выпадку, сярэднія вякі, маглі-б карыстацца дзеля свае памыснасці. З другога боку, успрымаючы вельмі скуткоўную рымскую адміністрацыйную сыстэму, царква сталася найбольш сільнай, сцэнтралізаваная ўладаю. Германскія барбары, са свайго боку, унеслі пазытыўны ўклад у хворме ідэяў асабістае свабоды і паняццяў індывідуальнасці. (Функ і Вагнальс, 1965, 16). Пастулова зьзначаеца склад насельніцтва з прычыны наплыву германскага элементу ў пятым і шостым стагоддзях. Германскія плямёны, якія з пачаткам наступнага стагоддзя зліваюцца з

тубыльцамі, а на пераломе 8-га ст. два элементы твораць сабою аднародную супольнасць. (Там-жа).

У часе гэтага перыяду царква наварочвала і падпарадкоўвала сабе новыя народы. Хрысціянскія манахі адыгрывалі пры гэтым важную культурна-палітычную ролю, звязваючы барбарскія нацыі з Рымам. Пад панаваннем Шарлямана каралеўства Франкаў асягнула стан імперыі. Са свайго скарбу ахвяроўвае ён царкве аграмадныя багачыі, а царкоўныя ўладыкі займаюць высокія становішчы ў урадзе. Як узнаёне заслугаў Шарлямана, папа Лявон III ў часе Калядных сьвятаў 800 году карануе яго на імператара рымлянаў¹⁰⁾ і гэтым закладае падваліны таго, што з часам стаецца ведамым, як Святая Рымская Імперыя. Мэтаю Лявона было займець як найбольшыя ўплывы ў справах палітычных заходняе Эўропы.

Меншыя краіны Шарляман далучае да імперыі, пакідаючы на месцы лякальных кіраўнікоў, заданьнем каторых будзе бараніць краіну перад нападамі звонку і даглядаць парадак у нутры, падтрымліваючы гэтым фэўдалізм.

Пачынаючы з гэтага часу і аж да канца XIII стагоддзя, Рымская Каталіцкая Царква стаецца найбольшым фактарам у гісторыі сярэднявечча; яе аўтарытэт і ўлада, уплыў і багацьці стала ўзрастаюць, а яе дастойнікі стаюцца найбольш выдатнымі ўва ўсіх галінах дзейнасці. З надыходам IX стагоддзя германскі кароль Отто Вялікі ўпарадкаваў імперыю Шарлямана, і на працягу трох стагоддзьяў пасля гэтага сьвяты рымскі імператар быў вядучаю сілаю ў заходняй Эўропе.¹¹⁾ У міжчасе нарманы заваявалі Англію, паўдзённую Італію і Сыцылію. Сільныя манархіі ўстабілізаваліся ў Англіі, Францыі і Гішпаніі.

*

На пачатку 8-га ст. хрысціянства адважылася выступіць супраць сарацэнаў (арабаў-бэдуінаў, гр. саракэнос) на Ібэрыіскім паўвостраве і ў паўночнай Афрыцы. З набліжэннем 11-га ст., краіны заходняе Эўропы паднялі ініцыятыву заатакавання магамэтану на Усходзе ў хворме некалькі ваенных экспедыцыяў, якія ўвайшлі

¹⁰⁾ Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, ch. 49.

¹¹⁾ Там-жа.

ў гісторыю пад назовам Крыжовых паходаў. І тут наступае тое, на што хацелася-б асабліва звярнуць нашу ўвагу. Сутык удзельнікаў крыжовых паходаў з багатаю і пышнаю культураю Блізкага Усходу знамянае ўвядзенне шматлікіх новых і ажыўляючых ідэяў на Захад, пашыраючы тут інтэлектуальны гарызонт, і закладваючы гэтым аснову да вялікага навуковага адраджэння, ведамага, як Рэнэсанс.

З паняццем рэнэсансу гэтае пары цесна вяжучца паняцці гуманізму і рэфармацыі.

Сыны літоўскага народу, якія мелі магчымасць у тым часе студываць на Захадзе, вярталіся дамоў заплоднымі ўсімі тымі ідэямі, якія ў тым часе дыскутаваліся на школьных лавах, як і прыватна. Ідэі гэтыя, якія знаходзім у працах іхных, змяшчаліся ў тэрмінах: рэнэсанс, рэфармацыя, свабода... Найболей ведамымі ў нас прадстаўнікамі гэтае плыні зьяўляюцца, Др. Францішак Скарына, Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, каб ня вылічваць іх усіх. Тых з нас, каторыя хацелі-б ведаць болей з гэтага, адсылаю да Беларускае энцыклапедыі, дзе адносна многа, хоць аднастаронна, гаворыцца пра гэта.

Клясыка? Клясыка — што?

Зрэасумаваньне зместу гэтага рэфэрату зводзіцца да таго, што калісьці казаў Сакратас: Я ведаю, што ня ведаю. Тут ляжыць выхадны пункт пачатку ў адукацыйным прагрэсе для чалавека. Арабы вельмі выразна задэманстравалі гэты пункт гледжання.

Магчыма не адзін з нас памятае тое пачуццё самаздавальнення і неапраўданага аптымізму, калі атрымліваў пасьведчаньне аб заканчэньні тае ці іншае школы. Тады здавалася, што чалавек ня толькі ведае прадмет навучаньня ў школе, але, наагул, ведае ўсё. І гэта кардынальная памылка, тым грозная, што яна хіліць чалавека да духовага сну тады, калі чалавек найменей спадзяецца гэтага. Нашыя прадзеды, укалыханыя ілюзіяю, што ўсё ў краю ідзе добра і памысна, хутка апынуліся са сьвязамі на каленнях перад прыпадкавым і чужым каралём, аддаючы ў рукі апошняга сваю долю і прышласць свае бацькаўшчыны.

Якколечы наша дзейнасць можа быць уважанаю за добрую, існуе заўсёды магчымасьць учыніць яе яшчэ лепшаю. Ня можна і ня трэба здавальняцца асягнутым.

У беластоцкай “Ніве”, з дня 23 студзеня 1979 г. знаходзім інтэрв’ю рэдакцыі з г.р. Е. Зэгальскім, дырэктарам і рэжысэрам у тэатральным мастацтве. З цэлага раду адказаў на пытаньні ўзьнікла ўяўленьне чытача аб выдатных асягненьнях дырэктара. Аднак найболей характэрным і філіязафічным быў ягоны адказ на апошняе пытаньне:

— Скажэце, калі ласка, калі вы маеце поўнае асабістае задавальненьне?

І Зэгальскі адказаў:

— Ніколі і ні ў чым. Лічу, што заўсёды і ўсё можна зрабіць яшчэ лепш, чым яно было зроблена.

27 чэрвеня, 1979 г.
Гэйнсвіль, Флярыда, ЗША.